

**ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА, КРИМІНОЛОГІЇ
ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА**

БАБАНІНА В. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
докторант докторантури та ад'юнктури
(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 343.21

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-4-37>

**ПРЕДМЕТ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
ЯК КОНЦЕПТУАЛЬНА ОСНОВА МЕХАНІЗМУ СТВОРЕННЯ
ТА РЕАЛІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА**

У статті досліджено кримінально-правове регулювання як процес, який охоплює як створення кримінального законодавства, так і його реалізацію. Дослідження механізму створення та реалізації кримінального законодавства здійснюється комплексно у взаємозв'язку з іншими механізмами. Автором обґрунтовується позиція, що у вузькому розумінні кримінально-правове регулювання можна звести до реалізації кримінального законодавства у формі дотримання, виконання, використання та застосування кримінально-правових норм. Аргументовано, що предмет кримінально-правового регулювання утворюють чотири групи суспільних відносин, які виникають у зв'язку з: утриманням особи від вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого Особливою частиною Кримінального кодексу України (в межах позитивної кримінальної відповідальності); вчиненням особою злочину; заподіянням шкоди в обставинах, що виключають злочинність діяння; вчиненням особою суспільно небезпечного діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, яке не визнається злочином. Доведено, що предметом кримінально-правового регулювання слід визначати сукупність урегульованих кримінально-правовими нормами суспільних відносин, які виникають у зв'язку із вчиненням злочину чи іншого суспільно-небезпечного діяння, передбаченого КК України. Кримінальне законодавство створюється саме для врегулювання суспільних відносин, які виникають у зв'язку із вчиненням злочину чи іншого суспільно-небезпечного діяння, передбаченого Особливою частиною КК України. Правові підстави регулювання цих суспільних відносин закріплюються у відповідних нормах, які є основою реалізації кримінального законодавства.

Ключові слова: кримінальне законодавство, реалізація кримінального законодавства, механізм реалізації кримінального законодавства, кримінальна відповідальність, кримінально-правове регулювання, кримінально-правові відносини, кримінально-правова норма.

The article examines criminal law regulation as a process that covers the creation of criminal legislation and its implementation. Investigation of the mechanism of creation and implementation of criminal law is carried out in a comprehensive manner in relation to other mechanisms. The author substantiates the position that, in the narrow sense, criminal-law regulation can be reduced to the implementation of criminal legislation in the form of observance, execution, use and application of criminal law. It

is argued that the subject of criminal legal regulation form four groups of social relations that arise in connection with: omission from committing of socially dangerous acts stipulated by Special part of Criminal Code of Ukraine (within the limits of positive criminal responsibility); committing crimes; causing harm in the circumstances excluding the criminal character of the act; commission of socially dangerous acts stipulated by Special Part of Criminal Code of Ukraine which are not recognized as crimes. It is proved that the subject of criminal regulation should determine the totality of social relations regulated by criminal law, which arise in connection with the commission of a crime or other socially dangerous act envisaged by the Criminal Code of Ukraine. It is argued that the criminal law is created specifically for the settlement of social relations that arise in connection with the commission of a crime or other socially dangerous act provided for by the Special Part of the Criminal Code of Ukraine. The legal grounds for regulating these social relations are enshrined in the relevant rules, which are the basis for the implementation of criminal law.

Key words: *criminal legislation, criminal legislation realization, criminal legislation realization mechanism, criminal responsibility, criminal law regulation, criminal law norm, criminal law relations.*

Вступ. Механізм створення та реалізації кримінального законодавства функціонує в межах кримінально-правового регулювання суспільних відносин. Це, з одного боку, зобов'язує з'ясувати місце процесів створення та реалізації кримінального законодавства у кримінально-правовому регулюванні суспільних відносин, а також надає можливість встановити співвідношення цих явищ та їх взаємозв'язок. Тому дослідження механізму створення та реалізації кримінального законодавства відбуватиметься не автономно чи окремо, а комплексно у взаємозв'язку з іншими механізмами. З іншого боку, цей факт надає можливість використати вчення про механізм кримінально-правового регулювання для розвитку теорії механізму створення та реалізації кримінального законодавства. Це питання набуває особливої актуальності з огляду на відсутність у доктрині кримінального права наукових праць щодо механізму створення та реалізації кримінального законодавства.

Деякі аспекти кримінально-правового регулювання досліджували такі вчені, як Ю.В. Баулін, П.С. Берзін, Н.О. Гуророва, О.О. Дудоров, І.І. Митрофанов, О.В. Наден, В.О. Навроцький, А.В. Наумов, М.І. Панов, Є.Д. Скулиш, В.І. Шакур, С.Д. Шапченко та інші. Однак, незважаючи на вагомий доробок вищезазначених науковців, у теорії кримінального права немає ґрунтовних розробок щодо предмету кримінально-правового регулювання як концептуальної основи механізму створення та реалізації кримінального законодавства. У зв'язку з цим існує об'єктивна необхідність розкриття поняття кримінально-правового регулювання та його предмета, оскільки від цього залежить правильне визначення предмета механізму створення та реалізації кримінального законодавства.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження предмету кримінально-правового регулювання як концептуальної основи механізму створення та реалізації кримінального законодавства.

Результати дослідження. Правове регулювання – особливе регулювання, яке відрізняється від інших форм соціального регулювання. Воно передбачає різні методи, способи, типи, режими, юридичні конструкції, включає ряд стадій [12, с. 10]. Особливим є і кожен різновид правового регулювання, зокрема й кримінально-правове. Воно, з одного боку, має спільні риси із соціальним та правовим регулюванням, але разом із цим відрізняється від кримінально-процесуального, кримінально-виконавчого та інших різновидів правового регулювання.

Ю.В. Баулін пропонує кримінально-правовим регулюванням вважати урегульовану кримінальним правом діяльність держави щодо застосування кримінальної відповідальності та інших заходів кримінально-правового характеру до осіб, які вчиняють злочини [1, с. 24].

Звичайно, що кримінально-правове регулювання здебільшого охоплює зазначену вченим діяльність. Однак таке розуміння цієї кримінально-правової категорії видається дещо обмеженим, оскільки зводиться виключно до застосування певних заходів кримінально-правового характеру лише до осіб, які вчинили злочин.

Із цих же міркувань не можна погодитися з Н.В. Генріх, яка стверджує, що кримінально-правовому регулюванню підлягають лише ті відносини, які складаються між *особою, яка вчинила злочин*, і державою, оскільки саме таке регулювання передбачає регламентацію прав і обов'язків учасників цих відносин шляхом спеціально створених кримінально-правових норм [4, с. 12].

А.А. Вознюк визначає кримінально-правове регулювання суспільних відносин як здійснюване державою за допомогою закріплених у Кримінальному кодексі (далі – КК) України *засобів упорядкування суспільних відносин*, їх закріплення, охорону, захист і розвиток [3, с. 219]. Зазначене визначення, навпаки, має більш широке значення, однак, щоб зрозуміти його зміст, слід з'ясувати, що розуміє автор під закріпленнями в КК України засобами. Окрім цього, незрозуміло, на що спрямовані зазначені засоби і чого конкретно вони стосуються?

Г.О. Петрова пропонує таке визначення кримінально-правового регулювання: це самостійний елемент системи правового регулювання суспільних відносин, який дозволяє впорядкувати діяльність людей і здійснюється за допомогою *кримінально-правової норми і кримінально-правових відносин* [9, с. 129]. Обмеженість цього визначення зумовлена тим, що окрім кримінально-правової норми та кримінально-правових відносин існують й інші компоненти кримінально-правового регулювання. Водночас зі змісту викладеної позиції не зрозуміло, які відносини дослідниця відносить до кримінально-правових.

Кримінально-правове регулювання (у широкому сенсі) В.Г. Смірнов визначає як вплив норм кримінального законодавства в порядку здійснення функції охорони на різні суспільні відносини. Цей вплив автор зводить до створення умов реалізації певних приписів, але не до їх організації (безпосереднього регулювання). У вузькому сенсі, кримінально-правове регулювання – це встановлення нормами кримінального законодавства прав і обов'язків сторін суспільних відносин, що виникають у разі вчинення злочину [10, с. 16–17, 30–32]. На наш погляд, запропоновані автором позиції зводять кримінально-правове регулювання до розгляду його як суспільних відносин, що виникають у разі вчинення злочину. Тому не можна погодитися ані з широким, ані з вузьким розумінням терміну «кримінально-правове регулювання», які пропонує автор. Якщо вже й розглядати кримінально-правове регулювання у широкому значенні, то варто спочатку вказати на створення кримінального законодавства, а вже тоді на його реалізацію. Тобто, на наш погляд, кримінально-правове регулювання – це процес, який охоплює як створення кримінального законодавства, так і його реалізацію. Водночас вплив, про який зазначає автор, виникає саме після створення кримінального законодавства, коли наявні засоби такого впливу, насамперед у формі кримінально-правових норм. Тому у вузькому розумінні кримінально-правове регулювання можна звести до реалізації кримінального законодавства у формі дотримання, виконання, використання та застосування кримінально-правових норм.

Більш виваженим видається твердження Н.О. Гуторової про те, що регулювання кримінально-правових відносин – це впорядкування за допомогою норм кримінального права і сукупності правових засобів суспільних відносин між *особою, яка вчинила передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння*, і державою з приводу застосування кримінальної відповідальності та (або) інших заходів кримінально-правового характеру [5, с. 107]. Акцентування на впорядкуванні суспільних відносин підтверджує нашу гіпотезу про те, що кримінально-правове регулювання охоплює механізм створення та реалізації кримінального законодавства.

Юридичним фактом, на думку Н.О. Гуторової, який породжує ці відносини, є вчинення особою передбаченого кримінальним законодавством суспільно небезпечного діяння, яке є підставою для застосування заходів кримінально-правового характеру. Тобто, на думку дослідниці, йдеться як про злочини, так і про інші суспільно небезпечні діяння (зокрема,

вчинені особами, щодо яких на підставі кримінально-правових норм можуть застосовуватися примусові заходи медичного або виховного характеру) [5, с. 107]. Тобто слід вести мову не лише про особу, яка вчинила злочин, але й інших осіб, які не визнаються суб'єктами злочину, хоча й вчинили суспільно-небезпечні діяння, однак не підлягають кримінальній відповідальності. Також, окрім суб'єктів злочину, в межах кримінально-правового регулювання свої права реалізують й інші суб'єкти – за обставин, що виключають злочинність діяння.

Сформульоване Н.О. Гуторовою розуміння кримінально-правового регулювання слід взяти за основу для визначення його предмета. Сутність предмета кримінально-правового регулювання дозволяє встановити, що є змістом кримінально-правового регулювання. Адже перш ніж закріплювати певні положення у кримінальному законодавстві, варто знати межі його регулювання. Реалізувати можна також лише те, що врегульовано відповідною галуззю права.

Цікавою та оригінальною видається позиція В.О. Навроцького, який до предмету кримінального правового регулювання відносить норми, які регламентують суспільні відносини, що складаються у зв'язку з існуванням таких зазначених феноменів, як: злочин; покарання; заходи, альтернативні покаранню; підстави та умови звільнення від кримінальної відповідальності або від покарання за злочин; обставини, які виключають злочинність діяння, що містить окремі ознаки злочину [11, с. 19–20]. Взагалі, не заперечуючи цю позицію, варто було б наголосити на тому, що одні виділені ним феномени можна умовно назвати первинними (наприклад, злочин), а інші – вторинними (наприклад, покарання, підстави та умови звільнення від кримінальної відповідальності). Однак запропонований вченим перелік феноменів видається невичерпним, а тому повинен бути доповнений іншими феноменами, зокрема суспільно небезпечним діянням, передбаченим Особливою частиною КК України, яке не визнається злочином.

Однією з найбільш поширених концепцій предмета кримінально-правового регулювання є визначення його крізь призму суспільних відносин. Погляди вчених у межах цієї концепції суттєво різняться. Г.О. Петрова вважає предметом кримінально-правового регулювання кримінально-правові відносини [9, с. 259]. Таке твердження автора не дозволяє у повній мірі висвітлити сутність цієї концепції, оскільки не розкриває зміст кримінально-правових відносин.

О.В. Наден визначає предмет кримінально-правового регулювання як кримінальні правовідносини, які виникають із моменту вчинення кримінального правопорушення й існують до моменту реалізації *кримінально-правової відповідальності* за нього, якщо тільки держава з певних причин (звільнення від такої відповідальності) не припинить їх раніше [7, с. 29]. Таке розуміння предмета кримінально-правового регулювання видається дещо неповним, оскільки в кримінальному законодавстві поряд із кримінальною відповідальністю та звільненням від неї існують й інші норми та інститути, що не входять до неї. Це, зокрема, примусові заходи медичного характеру, примусове лікування, спеціальна конфіскація, заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб.

У зв'язку з цим вартій уваги більш широкий підхід, зокрема запропонований А.В. Наумовим, який називає три основні різновиди відносин, що утворюють у сукупності предмет кримінально-правового регулювання: 1) охоронні кримінально-правові відносини, що виникають між особою, яка вчинила злочинне діяння, і державою в особі суду, слідчого, прокурора, органу дізнання; 2) відносини, пов'язані з утриманням особи від вчинення злочину за допомогою загрози покарання, що міститься в кримінально-правових нормах; 3) відносини, що регулюються кримінально-правовими нормами, які наділяють громадян правами на запобігання шкоди в разі захисту від небезпечних посягань під час необхідної оборони, а також за гострої потреби й інших обставин, що виключають злочинність діяння [8, с. 5–10]. Схожу позицію займає І.І. Митрофанов, стверджуючи, що кримінальне право регулює суспільні відносини: 1) безпосередньо пов'язані з утриманням особи від вчинення кримінального правопорушення; 2) що виникають у зв'язку із вчиненням особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого законодавством України

про кримінальну відповідальність; 3) що виникають у зв'язку з наданням права особі на заподіяння шкоди охоронюваному законом інтересам людини, суспільства, держави і людства за наявності певних юридичних фактів – обставин, що елімінують кримінальну протиправність діяння [6, с. 97]. На наш погляд, не можна зводити кримінально-правове регулювання лише до суспільних відносин, що виникають у зв'язку з вчиненням злочину чи правомірних дій особи в межах обставин, що виключають злочинність діяння. Адже є ще особи, які вчинили суспільно небезпечні діяння, передбачені КК України, однак не визнаються суб'єктами злочину.

З огляду на зазначене важливо чітко визначити, які різновиди суспільних відносин утворюють предмет кримінально-правового регулювання. На наш погляд, це такі чотири групи суспільних відносин: 1) які виникають у зв'язку з утриманням особи від вчинення суспільно небезпечних діянь, передбачених Особливою частиною КК України (в межах позитивної кримінальної відповідальності); 2) які виникають у зв'язку з вчиненням особою суспільно небезпечних діянь, передбачених Особливою частиною КК України, які не визнаються злочинами; 3) які виникають у зв'язку із заподіянням шкоди в межах обставин, що виключають злочинність діяння; 4) які виникають у зв'язку з вчиненням особою злочину.

З огляду на це ми пропонуємо предмет кримінально-правового регулювання визначити як сукупність урегульованих кримінально-правовими нормами суспільних відносин, які виникають у зв'язку із вчиненням злочину чи іншого суспільно-небезпечного діяння, передбаченого КК України. Це визначення узгоджується і з позицією Н.О. Гурової та А.А. Вознюка щодо розуміння кримінально-правового регулювання [5, с. 107; 3, с. 220].

Виходячи з цього, можна зробити висновок, що *кримінальне законодавство створюється саме для врегулювання суспільних відносин, які виникають у зв'язку із вчиненням злочину чи іншого суспільно-небезпечного діяння, передбаченого КК України*. Правові підстави регулювання цих суспільних відносин закріплюються у відповідних нормах, які є основою реалізації кримінального законодавства.

Висновки. *Кримінально-правове регулювання – це процес, який охоплює як створення кримінального законодавства, так і його реалізацію*. Водночас, у вузькому розумінні кримінально-правове регулювання можна звести до реалізації кримінального законодавства у формі дотримання, виконання, використання та застосування кримінально-правових норм. На основі цього предметом кримінально-правового регулювання є сукупність урегульованих кримінально-правовими нормами суспільних відносин, які виникають у зв'язку із вчиненням злочину чи іншого суспільно-небезпечного діяння, передбаченого КК України. Його утворюють чотири групи суспільних відносин, які виникають у зв'язку з: 1) утриманням особи від вчинення суспільно небезпечних діянь, передбачених Особливою частиною КК України (у межах позитивної кримінальної відповідальності); 2) вчиненням особою суспільно небезпечних діянь, передбачених Особливою частиною КК України, які не визнаються злочинами; 3) заподіянням шкоди в межах обставин, що виключають злочинність діяння; 4) вчиненням особою злочину.

Створюється кримінальне законодавство з метою врегулювання суспільних відносин, які виникають у зв'язку із вчиненням злочину чи іншого суспільно-небезпечного діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, а правові підстави регулювання цих суспільних відносин закріплюються у відповідних нормах, які є основою реалізації кримінального законодавства.

Список використаних джерел:

1. Баулін Ю.В. Кримінально-правове регулювання: основні проблеми. *Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності* : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 18–19 жовт. 2018 р.). Харків : Право, 2018. С. 23–28.
2. Вознюк А.А. Концептуальні засади запобігання суспільно небезпечним діянням. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 2 (99). С. 156–165.
3. Вознюк А.А. Про деякі проблеми викладання концептуальних засад кримінально-правового регулювання суспільних відносин. *Підготовка працівників міліції (поліції)*:

- державні та міжнародні стандарти* : матер. між нар. наук.-практ. конф. (Донецьк, 28 квіт. 2011 р.). Донецьк, 2011. С. 217–220.
4. Генрих Н.В. Предмет и метод уголовно-правового регулирования : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Рязань, 2011. 60 с.
 5. Гуторова Н.О. Регулювання кримінально-правових відносин: поняття, мета, способи та їх ефективність. *Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності* : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 18–19 жовт. 2018 р.). Харків, 2018. С. 106–110.
 6. Митрофанов І.І. Що ж регулюється кримінальним правом? *Наше право*. 2016. № 1. С. 92–98.
 7. Наден О.В. Теоретичні основи кримінально-правового регулювання в Україні : монографія. Харків : Право, 2012. 272 с.
 8. Наумов А.В. Российское уголовное право. Общая часть : курс лекций. Москва : БЭК, 1996. 560 с.
 9. Петрова Г.О. Уголовно-правовое регулирование и его средства: норма и правоотношение : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Нижний Новгород, 2003. 304 с.
 10. Смирнов В.Г. Функции советского уголовного права. Ленинград : Изд-во Ленингр. гос. ун-та, 1965. 188 с.
 11. Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. В.О. Навроцького. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 712 с.
 12. Фалькина Т.Ю. Формы реализации права и механизм их осуществления: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Нижний Новгород. 2007. 25 с.

ОЛІЙНИК О. С.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
та процесу
(Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана)

УДК 343.2/.7

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-4-38>

ПРИНЦИПИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА У СВІТЛІ ПРАКТИКИ ЄСПЛ

У статті автором наводяться приклади найбільш характерного прояву принципів кримінального права в практиці Європейського Суду з прав людини. В першу чергу це стосувалось таких принципів як принцип верховенства права, принцип законності, принцип рівності громадян перед законом тощо. Обрані принципи забезпечують гармонізацію всієї системи права та системи законодавства як вітчизняного, так і міжнародного.

Так, принцип верховенства права є засобом для досягнення внутрішньої мети права і правової системи загалом – забезпечення пріоритету природних прав людини. Він є істотною характеристикою головного співвідношення між людиною і державою, його закладено в зміст суспільного договору як юридично-політичної категорії.

В свою чергу принцип юридичної визначеності є одним із суттєвих елементів принципу верховенства права. Він висуває до закону вимоги визначеності,

